

Cuvânt-înainte

Prezenta apariție editorială are la bază lucrarea „Tratat elementar de teoria generală a dreptului” apărută sub egida Editurii All Beck, în anul 2001. Ea reține din lucrarea amintită, vocația teoriei generale a dreptului de a aborda planul atât de dificil, dar necesar, al generalității și integralității dreptului, în care dreptul este studiat pentru a-i desprinde conceptele fundamentale, principiile, legitățile, ipostazele sale complexe, de a fi condiție inerentă vieții sociale, fapt de cultură și civilizație, expresie a gândirii juridice, sistem normativ specific, entitate în lumea valorilor sau fapt contemporan.

Dificultățile acestei abordări provin, între altele, din faptul că, teoria generală a dreptului este cunoaștere despre cunoașterea individuală (a realităților juridice) și particulară (a științelor juridice de ramură), fiind conexată, în același timp, la rețeaua generală a cunoașterii. Așadar, ea nu poate să-și elaboreze propriile „materiale de construcție”. Pentru a aspira la planul generalizator, la o viziune asupra dreptului ea încearcă sintetizări, integrări, reevaluări, resemnificări și sporiri de semnificații plecând de la opere și platforme teoretice exemplare pe care trebuie să le evoce, în domeniile: juridic, istoric, filosofic, sociologic, politologic, logic, cultural ș.a. Apar, în acest fel, obstacole, care par uneori insurmontabile, implicând opțiuni și risc metodologic asumat de autor, în privința elaborărilor considerate exemplare, care trebuie atrase pe terenul juridicității pentru a examina ce consecințe produc asupra viziunii generale asupra dreptului, fără a putea evocate *in extenso* (s-au reținut însă – *ad litteram* – „mostre” din gândirea unor autori reprezentativi), dar nici trunchiate fundamental, în privința spiritului lor și ai termenilor folosiți. Am încercat, în acest sens sinteze largi, pe care le sperăm semnificative și nereducționiste, în privința unor autori citați în lucrare, precum O. Drâmbă (Istoria culturii și civilizației), R. David (Tipologia dreptului), H. Schandelbach, E. Martens (Filosofie), Ph. Malaurie (Istoria gândirii juridice), I. Tudosescu (Filosofie, metodologie), I. Pârvu, A. Dobre (Epistemologie), J. Arnaud (Cultură juridică) ș.a. Datorăm grațitudine spiritului acestor autori, cât și numeroaselor persoane care, de-a lungul carierei mele universitare, prin spirit și faptă umană m-au influențat, uneori în mod decisiv, ca mod de a gândi și de a fi. Evocăm în acest sens, în mod inevitabil incomplet, fără a ne permite ierarhizări valorice, câteva nume de academicieni și distinși universitari – unii trecuți în neființă fizic dar nu și spiritual – precum: I. Ceterchi, P.M. Cosmovici, V. Stănescu, I. Dogaru, G. Antoniu, I. Alexandru, N. Popa, Gh. Boboș, S. Popescu, M. Duțu, A. Botez, E. Moroianu, O. Predescu, I. Humă, Gh. Mihai, M. Bădescu, Gh. Dănișor ș.a.

Prima ediție a lucrării – Tratat de teoria generală a dreptului – apărută în anul 2007, la Editura Universul Juridic a cooptat, față de varianta din anul 2001: reflecții asupra statutului disciplinei științifice „teoria generală a dreptului” din perspectiva lucrărilor Congreselor, de filosofie a dreptului și filosofie socială (Suedia – 2003, Spania – 2005); reevaluări și dezvoltări în privința unor analize conceptuale: validitatea normelor juridice, jurisprudența ca izvor de drept, interpretarea juridică și

hermeneutica, configurarea răspunderii juridice, justiția ca valoare ș.a. elemente structurale noi privind metodologia juridică; elemente de drept comparat, itinerare de abordare a teoriei generale a dreptului în diverse familii de drept și țări; evocarea amplă a problematicii a lucrării „Tratat de filosofie și teorie generală a dreptului” apărut în anul 2005, sub coordonarea profesorului italian E. Pattaro și efortul uneori prestigioși autori contemporani, platformă teoretică deosebit de amplă și complexă, semnificativă, între altele, pentru exigențele abordării doctrinare a dreptului astăzi ș.a.

A doua ediție a Tratatului, apărută în anul 2009, colectează informații noi și își asumă mai pregnant, o abordare de tip integrator ea propunând: ca sens al acestei teorii integrative setul de valori exprimat de conceptul de finalități ale dreptului; ca ax director raționalitatea juridică înțeleasă ca respect față de logicitate dar și ca depășire a acesteia integrând mesajele care „vin” din istoria dreptului, din confruntarea dreptului cu practica, cu problemele globale ale omenirii și tendințele viitorului, din atitudinea critică, o metodologie ca strategie de concertare a unor metode care conferă nu rețete infailibile, ci propune standarde și criterii pluridisciplinare apte să potențeze specificul demersului juridic, având totuși ca test decisiv modul în care ea dă satisfacție condiției umane a unei societăți și a unui timp istoric.

A treia ediție a Tratatului valorifică unele lucrări de referință apărute în ultimii ani, cu impact major asupra viziunii generale asupra dreptului, problematica Congreselor mondiale recente de filosofia dreptului (China – 2009, Germania – 2011, Brazilia – 2013), prevederile noilor coduri românești, reținând și dezvoltând teze noi referitoare la cultura juridică, complexitatea identității dreptului, cunoașterea juridică paradigmatică și integrativă, cercetarea științifică în drept, conceptele fundamentale ale dreptului, fizionomia și acțiunea actorilor juridici în viziunea noilor coduri, aspecte privind apologia și manipularea în materia drepturilor omului, societatea globală și tendințele viitorului ș.a. Ea nu suprimă, însă, doctrina tradițională care evocă „straturile geologice ale cunoașterii juridice”, evoluțiile și avatarurile gândirii juridice, fără de care spiritul dreptului nu poate fi înțeles.

A patra ediție, lucrarea de față, integrează unele studii doctrinare referitoare la: demers științific, raționalitate, afectivitate și hermeneutică în lumea dreptului. Acestea încearcă să prezinte în alte contexte, să operaționalizeze și să aproprie de demersul practic unele concepte prezentate. Au fost menținute abordări consistente de filosofie a dreptului, dezvoltate și în alte lucrări, pentru a evidenția cât mai pregnant, că filosofia dreptului în esențialitatea sa este o dimensiune constitutivă a teoriei generale a dreptului.

Desigur că, evaluarea acestei lucrări nu ne aparține. Ea va fi făcută de specialiști, teoreticieni și practicieni ai dreptului, de către studenți, de către cei interesați de lumea juridică. Împărtășim însă convingerea că – așa cum se exprima A. Peczenik, regretatul președinte al Asociației de filosofie a dreptului și filosofie socială – interogațiile mai numeroase decât răspunsurile cât și răspunsurile imperfecte din doctrina juridică vor face munca generației viitoare pe teren juridic mai fructuoasă.

Sintagma „teoria generală a dreptului” rămâne mereu deschisă și în devenire, supusă abordărilor multiple, criticii și controversei, dar mereu perfectibilă, ca și dreptul însuși.

Sperăm că în această formă, lucrarea să depășească statutul de simplă reeditare, ea asumându-și o fizionomie editorială distinctă – să fie în acest fel, mai utilă în primul rând studenților, tuturor celor interesați de Drept, să suscite gândirea juridică, să intre în competiție cu alte puncte de vedere, complementare sau rivale, în beneficiul progresului juridic. Mulțumesc și pe această cale, colectivului editorial, tuturor celor care au contribuit la apariția acestei ediții, și, desigur, în primul rând, soției, întregii mele familii.

Autorul

TITLUL I

CULTURI, CIVILIZAȚII ȘI DREPT.

PARTICULAR ȘI UNIVERSAL ÎN DREPT

Capitolul I

Cultură, civilizație și drept

1. Coordonate conceptuale

Cultura este un termen „atât de încărcat de valori diverse, încât rolul său variază simțitor de la un autor la altul și pentru care s-au găsit peste 200 de definiții”¹. Abordarea complexă a culturii a relevat faptul că aceasta cuprinde ansamblul fenomenelor social-umane care apar ca produse cumulative ale cunoașterii și, totodată, ca valori sintetice².

Ca fenomen specific uman, cultura este un sistem de momente constitutive, funcții, dimensiuni, între care sunt definitorii pentru caracterizarea conceptului de cultură cel puțin următoarele:

1. Activitatea de cunoaștere reprezintă o premisă necesară și totodată un element constitutiv în orice act de cultură.

Cunoașterea nu este, însă, suficientă prin ea însăși pentru a da o imagine unitară a ceea ce este cultura. Valoarea ne apare ca o împlinire a cunoașterii, în care produsul cunoașterii se raportează la om, la nevoile, năzuințele, scopurile acestuia. Așadar, înainte de a fi întruchipare valorică, implicând apreciere, judecată de valoare, cultura este cristalizare a cunoașterii. Cele două momente se implică reciproc în definirea culturii: dacă valoarea este precedată și condiționată de cunoaștere, aceasta din urmă duce cu necesitate, pe scara societății la valoare. Produsele cunoașterii sunt prin însăși esența și geneza lor susceptibile de o valorizare pe planul umanului, sunt deci valori potențiale sau actuale pentru om.

2. Faptele de cultură implică o virtute specifică a omului – creativitatea, principiul de geneză al valorilor atât la scară filogenetică (a omului ca specie), cât și la scară ontogenetică (a omului ca individ). În calitate de creator, ca și de receptor al culturii, omul trebuie să acționeze ca persoană liberă, dar totodată și ca ființă socială.

3. Valorile culturale se realizează și se desăvârșesc prin intermediul comunicării, al circulației și interpretării lor în modurile de viață și muncă ale oamenilor, în universul spiritual al acestora. O valoare culturală nereceptată de nimeni, care nu devine o componentă a individualităților și comunităților umane, se neagă pe sine ca valoare.

4. Cultura este „un sistem deschis dar integrat și coerent de valori” iar civilizația este „sensul activ al culturii și vocația universală a omului”. O valoare culturală sau

¹ A. Moles, *Socio-dinamica culturii*, Ed. Științifică, București, 1974, p. 45.

² A. Kroeber, K. Kluckhohn, *Culture, A critical review of concepts – and definitions*, Vintage Books, New York, 1952.

un sistem de valori reprezintă o posibilitate de civilizație, dar realitatea însăși a civilizației presupune realizarea funcției sociale a valorilor culturale, integrarea lor în toate compartimentele vieții sociale, civilizația fiind în fapt „cultura pătrunsă în toate celulele vieții sociale”¹.

5. Principala modalitate prin care se realizează, la scară socială, funcția civilizatoare a culturii este tehnica, ea însăși o valoare culturală. Cultura tehnică este, în orice perioadă istorică, în orice societate, parte inseparabilă a culturii și în același timp tehnica fiind un important factor de civilizație, mijloc de a amplifica puterile fizice și cele intelectuale ale omului.

6. În orice cultură ipostazele omului în calitate de ființă culturală reprezintă un centru focalizator al întregului sistem de valori ce o caracterizează, iar „noțiunea de cultură păstrează întotdeauna un sens normativ și este sinonimă cu umanismul”².

Autorul Ovidiu Drîmbă, precizând că dihotomia civilizație – cultură nu înseamnă o opoziție dintre respectivele domenii și, cu atât mai puțin, o opoziție ireconciliabilă, ci o interrelație plasată sub semnul unor raporturi dialectice, consideră că tot ceea ce aparține orizontului satisfacerii nevoilor materiale, confortului și securității, înseamnă „civilizație”. În sfera ei, prin excelență de natură utilitară intră capitolele: alimentația, locuința, îmbrăcămintea (nu însă și podoabele), construcțiile publice și mijloacele de comunicație, tehnologia în general, activitățile economice și administrative, organizarea socială, politică, militară și juridică. De asemenea, educația și învățământul – dar în măsura în care aceste procese răspund exigențelor vieții practice. Cultura include în sfera ei atitudinile, actele și operele limitate – ca geneză, intenție, motivare și finalitate – la domeniul spiritului și al intelectului (...). În felul acesta, sferei culturii îi aparțin: datinile și obiceiurile, credințele și practicile religioase, ornamentele și divertismentele, operele de știință, filosofie, literatură și muzică, arhitectura, pictura, sculptura și artele decorative sau aplicate”³.

Perspectiva filosofică⁴ asupra culturii relevă, între altele, nevoia de a folosi termenul la plural având în vedere diversitatea culturilor, de neutralitate axiologică – a nu aprecia sau condamna culturile în lumina reprezentărilor noastre valorice, de a face distincții între folosirea într-o primă accepțiune globală a termenului de cultură – ca totalitate a vieții omului față de natură și accepțiuni particulare – viața culturală, cultura tinerilor, cultura pop ș.a., critica culturii aparține culturii ș.a. Filosofia culturii se raportează la trei cupluri conceptuale: cultură/natură – pune în evidență ceea ce nu este făcut de om și scapă cuprinderii sale; cultură/civilizație – care se raportează la aspecte dinlăuntru culturii, la urbanizarea tehnico-industrială (pentru Kant moralitatea reprezintă diferența specifică dintre cultură și civilizație); cultură/viață – o totalitate de fond care cuprinde atât cultura cât și civilizația.

Ca o cultură specializată, cultura juridică a fost definită ca „sistem de elemente materiale și spirituale care se raportează la sfera de acțiune a dreptului și se exprimă în conștiința juridică, conduita juridică licită sau ilicită, iar în sfera civilizației pot fi incluse opinia publică și lupta împotriva încălcărilor de lege”⁵.

¹ *Dicționar de filosofie*, Ed. Politică, București, 1978, p. 116-117, 168-169.

² *Larousse, Dicționar de filosofie*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 68.

³ Ovidiu Drîmbă, *Istoria culturii și civilizației*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. 1, p. 6.

⁴ Schnadelbach, H.; Martens E. (editori), *Filosofie*, Ed. Științifică, București, 1999, p. 405-435.

⁵ Sofia Popescu, *Quelques réflexions sur le rapport entre la vie culturelle de la société*, în *Revue roumaine des sciences sociales. Sciences juridiques*, tome 27, nr. 1/1983, p. 54.

Cultura, remarcă autorul Mark van Hoecke¹, se referă la ansamblul de tradiții, concepții, valori, principii, ideologii și perspective asupra lumii care guvernează o societate ori anumite grupuri din acea societate structurate profesional. În corelație cu dreptul se configurează cultura juridică, în sens restrâns, ca o cultură profesională a juriștilor, iar în sens larg, ca o cultură externă grupului profesional specializat și care evocă concepțiile existente în acea societate despre drept, justiție, instituții juridice. Cultura juridică în cel mai general sens, evocă patternurile juridice, relativ stabile, care orientează comportamentul social și atitudinile într-o societate.

Nucleul fiecărei culturi juridice – paradigma sa de bază – cuprinde punctele de vedere esențiale despre conceptul dreptului, izvoarele dreptului, metodologia dreptului, legitimitatea dreptului, mai general niște valori comune și o anumită perspectivă asupra lumii. Unele lucruri se schimbă, dar lent. Sunt persistente anumite înțelegeri asupra dreptului – esențiale pentru conceperea dreptului și a sistemului juridic. Nu există o cultură juridică pură, iar, în unele domenii dreptul tinde să devină un limbaj universal, ca de pildă contractele comerciale sau drepturile omului, care estompează specificitatea locală. Relațiile dintre diverse culturi juridice evoluează în termeni de conflict și armonizare, fiind mereu în devenire.

S-a apreciat că „dreptatea este elementul funcțional al culturii juridice, că numai cel dotat cu acest element gândește și acționează juridic și că este fără sens să propui să se realizeze cunoașteri juridice celor lipsiți de înțelesul valorilor juridice”. Iar, în continuare, același autor notează că: „Noi toți vedem în dreptate conștiința prin referire la «alter», iar în «alter» pe un om mai puțin pretențios decât cel leibnitzian de «iubire de aproape al înțeleptului» și anume acela care îți cere să te transpui în poziția juridică adversă, să o apreciezi ca pe a ta și să le judeci pe amândouă de pe poziții egale”². S-au exprimat și rezerve cu privire la teza valorică în drept pe motiv că nu toate obiectivele urmărite au aceeași valoare, iar soluția adoptată depinde de temperamentul fizic și mental al subiecților, de educație, influența mediului, experiență, factori care au caracter individual și adesea inconștient și ca atare rămâne problematică încorporarea dreptului pozitiv la fundamente care pretind să impună tuturor concepțiile proprii ale cătorva³. Putem replica, împreună cu alte opinii, că selecția juridică este „constrânsă” să ierarhizeze valoric nu fără a fi lipsită de un criteriu obiectiv, ci din contră numai referindu-se comparativ la configurația anterioară a drepturilor și obligațiilor, la normele și principiile de drept, care integrează valori juridice consacrate⁴. Dreptul este generat, structurat și direcționat în indisolubilă legătură cu constelația de valori a timpului istoric în care este elaborat, el însuși accede – în anumite condiții – la statutul de valoare. Această osmoză configurează cultura juridică, parte integrantă a culturii, prin excelență univers spiritual, dar și al valorilor materiale, pe temeiul căreia, omul își afirmă și realizează esența sa umană ca specie.

¹ M. Van Hoecke, *Law as communication*, Hart Publishing, Oxford, Portland, Oregon, 2002, p. 56-58.

² I. Dobrinescu, *Dreptatea și valorile culturii*, Ed. Academiei Române, București, 1992, p. 21.

³ H. Battifol, *Problèmes de base de Philosophie du Droit*, L.G.D.J. Paris, 1979, p. 90.

⁴ I. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 23-24.

2. Simbolistica dreptului și a justiției

Omul este și un *homo symbolicum* (E. Cassirer) pentru că, nimic din ceea ce este în afara sa, nu poate fi cunoscut decât prin descifrarea unor semnificații transmise prin semne. Dreptul însuși este alături de știință, artă, religie o mare configurație simbolică. O familie de cuvinte dintre cele mai semnificative în materie, cuprinde termeni ca – semn, figură, simbol, tip, model, metaforă, imagine ș.a., cu semnificații și sensuri distincte dar și cu relații de susținere reciprocă și interferență. Din simbolistica tradițională a lumii juridice – ca arsenal de semne reprezentative, cu potențial iconic, am putea enumera: Themis cu balanța justițiară, roba judecătorului, bara din sala de judecată, cătușele, zeghea condamnatului ș.a. În viața socială ea invocă specificitatea juridică, reprezentativitatea și legitimitatea, intangibilitatea și sacralitatea, conferă putere și expresivitate, luminează, iluminează și instituie semnificații și sensuri, provoacă reacții emoționale, solidarizează și învrăjbește, manipulează și incită la acțiune. În același timp, această simbolistică își asumă, implicit sau explicit o anumită viziune asupra dreptului și justiției cât și asupra cunoașterii juridice. Un eșantion, între atâtea posibile, ar putea reține, într-o ordine mai mult sau mai puțin istorică: Hammurabi¹ este făuritorul Codului din porunca și sub protecția zeului Samaș – zeul soarelui, pentru ca să dea în țară puterea dreptății „ca să nimicesc pe cel rău și viclean, ca cel puternic să nu asuprească pe cel slab, ca să mă înfățișez oamenilor asemenea Soarelui spre a lumina țara...”; Digestele (Pandectele), cea mai importantă colecție de drept roman este denumită de Iustinian² „adevăratul și preasfântul templu al dreptății”, unde chintesenta dreptului roman se afla la adăpost „ca într-o cetate”, spre a rezista încercărilor viitoare...; Themis în mitologia greacă este zeița dreptății, Ea poartă în toate reprezentările sale balanța dreptății, fiind considerată personificarea ordinii divine și a legii; Jacobo – Justiția cu 2 fețe³ (ilustrație grafică a unor dualități precum – sabie/balanță, jalbă/pungă cu bani, ignorare/forță, justiție umană/justiție divină...; Georgio del Vecchio⁴: „Nu stând impasibili în mijlocul ordinii stabilite și nici așteptând inert, ca justiția să ne cadă de sus, răspundem cu adevărat la vocațiunea conștiinței noastre juridice. Ea impune o participare – activă și hotărâtă – la acea eternă dramă, care are, drept teatru istoria și – drept temă – contrastul între bine și rău, între drept și nedrept...”; N. Titulescu⁵: „Numai în ziua în care dreptul va străluci ca un răsărit de soare în sufletele oamenilor... numai atunci omenirea va fi salvată, pentru că în pacea care o creează ordinea juridică, omul își va putea îndeplini destinul său potrivit idealului creator...” E. Speranția⁶: „Justiția vine din afară, de sus e de aceeași natură și proveniență ca Verbul care a creat Lumea. Iubirea este forța elementară de

¹ *Codul lui Hammurabi, Gândirea asiro-babiloniană în texte*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 354.

² V. Hanga, *Mari legiuitori ai lumii*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 127-132.

³ Coperta lucrării lui J. Damhouder, *Praxis rerum Civilium*, Antverpiae, 1596.

⁴ G. Del Vecchio, *Justiția*, trad. V. Boanță, Ed. Cartea Românească, București, 1936, p. 87-102.

⁵ A se vedea comentarii în I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Ed. Științifică, București, 1966, p. 262-270.

⁶ E. Speranția, *Introducere în filosofia dreptului*, Tipografia Cluj, 1946, p. 467.

justiție. De aceea în locul balanței de prăvălie, emblema cea mai vorbitoare a justiției, ar fi o inimă înaripată, în zbor pe cerul înstelat.”...

Dreptul ca metaforă, evidențiază că, expresia literal – conceptuală este strict necesară dar ea nu legitimează ipostazierea dreptului, reducerea sa la o singură dimensiune. Metafora depășește această ipostază, îmbogățește ființa dreptului, fenomenologia sa, îi conferă acces la imaginație (să ne amintim de rolul ficțiunilor juridice), la alte lumi ale umanului. De pildă, într-o recentă lucrare destinată analizei conceptuale a dreptului, S. Douglas Scott¹, recurge la numai puțin de 40 imagini picturale, figuri, modele ș.a., pledând convingător despre rolul vizualizării și în cunoașterea dreptului (E. Lorenz – 1963, este considerat pionierul folosirii imaginii în știință cu ale sale modele matematice privind curenții atmosferici) în structurarea și comunicarea informației, ea fiind un tip de „artă cognitivă”, aptă pentru „a vedea nevăzutul” cu neașteptate iluminări mai ales în relație cu abstractul și ariditatea textelor juridice, să releve structuri profunde, simetrii și asimetrii, ordini și complexități. Autorul menționat alege pentru supracoperta lucrării sale tabloul „Jurisprudencia” (G. Klimt, 1903, plasat în holul central al Universității din Viena) care înfățișează un justițiabil – un om în vârstă, fără veșminte, cu capul plecat și mâinile la spate, prins și sufocat de tentaculele unei caracatițe, în fața și la picioarele, Adevărului, Justiției și Dreptului, reprezentate alegoric prin trei femei (identificate, conform mitologiei grecești prin cele trei zeițe ale Destinului uman, Moirele-Atropos, Clotho și Lachesis, născute din unirea lui Zeus cu Themis). În termenii interpretativi ai lui S. Douglas Scott, imaginea picturală descrisă, relevă sentimentul modernității târzii, de anxietate și insecuritate în fața judecății, a omului izolat și nesigur, înconjurat de forțele sociale incontrollable și capricioase ale societății ca niște tentacule, în fața unui Drept tot mai irațional și haotic – contrar concepției prevalente din epoca modernă, – cu o Justiție opacă și incertă, depinzând de Soartă². În cuprinsul lucrării sunt invocate, analizate și comentate unele expresii metaforice după modernitate, în condițiile pluralismului juridic – surprinzătoare în raport cu viziunea tradițională, cu piramida lui Kelsen – cu privire la dreptul Uniunii Europene, și, în genere, cu privire la dreptul contemporan în societatea globală. Astfel, se remarcă faptul că, teoreticianul dreptului, avocatul dar și judecătorul, este, precum un detectiv (cf. P. Auster) în haosul conflictelor, trebuie să pună lucrurile împreună și să le dea sens, iar dreptul din fața Curților de justiție poate fi comparat cu bolnavii din spitale (cf. M. Galanter) – majoritatea – care relevă starea de sănătate a populației – sunt în afară!; S. Santos, remarcă distincția dintre limbajul „homerice” – formalist și schematic și limbajul „biblic” – emotiv și expresiv și, folosind metafora cartografierii – „dreptul este o hartă” – atrage atenția asupra citirii greșite a dreptului, în funcție de scară, de corespondențe iluzorii, de distorsiuni ca de pildă aceea a centralității dreptului occidental; metafora norilor-ordinea juridică în lumea pluralismului este aidoma unei „organizări a unor formațiuni noroase” (D. Marty); S. Douglas-Scott apreciază că dreptul Uniunii Europene este asemenea unui „miriapod” iar lumea juridică în contemporaneitate poate fi comparată cu „nebulosa Carina” (imagine surprinsă prin telescopul Hubble) ca mozaic și configurație de entități solide și gazoase, amestec de forță și energie, stele de diferite mărimi,

¹ S. Douglas-Scott, *Law after modernity*, Oxford and Portland, Oregon, 2013, p. 141-142.

² *Ibidem*, p. 3-4.

spectacol de lumini, și perplexități, imponderabilități, materie neagră și găuri negre – la care dreptul contemporan nu este imun! (J. Stein).¹ Amintim, pentru contrast comparația unui alt autor – Mark Van Hoecke² – cu privire la normativitatea juridică actuală, înțeleasă ca o rețea, nici anarhică, dar nici ireductibilă la pura ierarhie, comparabilă cu „o rețea neuronală”, model folosit pentru analiza activității mentale la om sau în aria inteligenței artificiale. După cum, nebuloasa Carina poate fi interpretată ca o mega-ordine, ale unor dezordini diferite, o coaliție de patternuri, unele nedescifrate de cunoașterea umană. Potențialul sugestiv și motivațional, dar și manipulator, în declanșarea unor acțiuni sociale, în privința imaginilor cinematografice sau a celor lansate în mass-media, constituie obiectul contemporan al unei impresionante literaturi de specialitate. Lupta pentru adevăr și dreptate, eroul justițiar uneori în afara legii, tenebrele crimei, în special ale mafiei, avatarurile, tragismul in justiției, grotescul acesteia sau nevoia eternă de sublim și sacralitate în lumea justiției prin drept, străbat istoria cinematografului iar numeroase imagini în acest sens, indisolubil legate de chipul și numele unor actori celebri, au rămas pentru totdeauna în conștiința publică. Mass-media devine ea însăși imagine, efigie, brand, marcând decisiv știrile și imaginile difuzate în cât – s-a spus – nu mai contează, în primul rând, pentru legitimitatea informației, corespondența dintre realitate și știre, ci în primul rând, reputația, prestigiul, brandul, canalul de comunicare utilizat (McLuhan, 1964 – „mijlocul este mesajul!”). În „dialogul” simbolistică – lumea conceptuală a dreptului se relevă faptul că, – după expresia kantiană – conceptele fără intuiție sunt „goale” iar intuiția fără concepte este „oarbă”, întreaga experiență umană este modelată de unitatea dintre senzorialitate și sens (E. Casirer), importanța metaprincipiilor, a ordinii în dezordine, nevoia de conjugare a perspectivelor, nimeni neavând perspectiva „ochiului lui Dumnezeu” (H. Putnam) nu există un „Hercule juridic” (R. Dvorkin) care să rezolve singur problemele contemporane, nevoia de interdisciplinaritate și coaliții integrative în cunoaștere, de abordare valorică și sens în lumea juridică. Dincolo de forța expresivă a simbolisticii, abordarea specifică creației artistice – care, după Platon, derutează și eludează adevărata cunoaștere științifică – nu poate fi redusă la simple efecte estetice. Ea relevă, între altele că dreptul este parte a culturii, impregnat de cultura unui timp istoric iar estetica – este și „o poartă spre adevăr”; evoluțiile și mutațiile în simbolistica dreptului și justiției arată, între altele, complexitatea dreptului, nevoia de a depăși imagini reduționiste și mecaniciste; dreptul este multidimensional iar dimensiunea emoțională, psiho-socială este dintre cele mai semnificative; vectorii cunoașterii se multiplică, de la disciplinar, la multidisciplinar și transdisciplinar – în care dreptul este în mai multe lumi posibile, inclusiv în lumea artei sau teologiei; imaginea în drept – în înțelesul ei cel mai larg – relevă rostul omenesc al dreptului, marcat de chipul omului unui timp istoric.

¹ *Ibidem*, p. 101-143.

² Mark Van Hoecke, *op. cit.*, p. 116.

Capitolul II

Momente din istoria dreptului în contextul culturii și civilizației universale

Dreptul nu se poate sustrage complexității și stării unei societăți, relațiilor de determinare, influențare și intercondiționare între domeniile economic, organizare socială, politic, interferențelor cultură – civilizație, inseparabilității în raport cu statul, el însuși fiind integrat fără să-și piardă specificitatea, în „rețeaua normativă” care face posibilă viața socială¹. Fără a putea insista asupra acestei complexități instituită treptat în „devenirea” dreptului în diverse spații socio-culturale, prezentăm în continuare, sumar, câteva momente din istoria dreptului.

Nu putem însă să nu menționăm că dimensiunea istorică a dreptului, istoricitatea fenomenului juridic în detaliu și în imensitatea sa nu poate constitui obiect nemijlocit pentru teoria generală a dreptului. În același timp, o viziune integratoare asupra dreptului trebuie să recurgă la datele științelor istorice relevante pentru ceea ce este dreptul – în esențialitatea, generalitatea și specificitatea lor, uneori cu riscul parțialității, al sintezei, al extragerii nuanțelor, al opțiunii pentru o soluție controversată. În acest context, apelul la lucrările enciclopedice este inerent. Am invocat în cele ce urmează, în mod frecvent lucrarea de referință „Istoria culturii și civilizației” a autorului Ovidiu Drîmbă, am apelat la informațiile prezentate de profesorul Vladimir Hanga în „Istoria generală a statului și dreptului”, și în alte lucrări de istorie a dreptului cu conștiința faptului că aria lucrărilor de specialitate este imensă².

Secțiunea I

Începuturi. De la animalitate spre umanitate.

Reguli juridice în germene

Începuturile civilizației legate în primul rând de confecționarea cu grijă a celor dintâi unelte de piatră, ceea ce implică păstrarea uneltelor și repetarea lucrărilor, s-ar situa cu circa 550.000-600.000 de ani în urmă, când au trăit primele specii – succesiv dispărute – de „hominizi” (australopitecul, pithecanthropul, sinantropul etc.).

¹ Gh. Boboș, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1996, p. 58.

² *The Cambridge ancient history*, vol. I-XII – At the Univ. Press, Cambridge, 1928-1939; *Istoria universală în zece volume*, red. principal E.M. Jukov (tr. rom.), Ed. Științifică, București, 1958-1960; K.B. Smith, *Histoire de la civilisation* (tr. fr.), Payot, Paris, 1955; J. Delorme, *Chronologie des civilisations*, P.U.F. Paris, 1969; A. Ribard, *La prodigieuse histoire de l'humanité*, Delatte, Paris, 1946; C. Arambourg, *La genèse de l'humanité*, P.U.F., Paris, 1965; V Gordon Childe, *Făurirea civilizației* (tr. rom.), Ed. Științifică, București, 1966; S. Moscati, *L'Oriente antico*, Valurdi, Milano, 1974; C. Barocas, *L'Antico Egitto*, H. Compton, Roma, 1977; L. Gernet, *Droit et société dans la Grèce ancienne*, Sirey, Paris, 1964; R. Bloch, J. Cousin, *Rome et son destin*, A. Colin, Paris, 1960 ș.a.